

Mitsutoshi Inaba

Sarajevo

UDK 377.36:37](497.6 Sarajevo)“1886/1918”

Primljeno: 25. 5. 2015.

Prihvaćeno: 8. 12. 2015.

Pregledni članak

PEDAGOGIJA I PSIHOLOGIJA U UČITELJSKOJ ŠKOLI U SARAJEVU (1886. – 1918.) ZA AUSTROUGARSKE VLADAVINE

Sažetak

Cilj je ovoga rada istražiti kako se pedagogija ili psihologija učila u Učiteljskoj školi u Sarajevu pod austrougarskom vladavinom. Glavni predmet analize godišnji su školski izvještaji te izvještaji o završenoj nastavi u kojima su zabilježeni nastavni sadržaji te sadržaji završnih godišnjih ispita i ispita zrelosti za pedagoško-psihološku grupu predmeta. Ta je škola od svojega osnutka 1886. bila središte širenja pedagoških i psiholoških misli u Bosni i Hercegovini preko obrazovanja učiteljstva. Njezin je diskurs čimbenik koji je determinirao oblik diskursa buduće inteligencije, tj. učiteljstva. Glavni pedagoški udžbenik do 1918. bila je “Pedagogija” Stjepana Basaričeka. Nastava je uglavnom bila usmjerena na intelektualni razvoj, tj. asocijaciju i apercepciju, s naglaskom na oblikovanje karaktera.

Ključne riječi: Učiteljska škola u Sarajevu

Basariček, Stjepan

somatologija, pedagogija, psihologija, povijest školstva, 1886. – 1918.

1. Uvod

Austrougarska se vlast nakon okupacije Bosne i Hercegovine suočila s problemom nedostatka primjereno obrazovanih učitelja. Kao privremena mjera zapošljavali su se podoficiri kao učitelji u osnovnim školama, no postupno su se morali zamjenjivati redovitim učiteljstvom. Tada je austrougarska vlast većinu učiteljstva angažirala iz svojih srpskohrvatskih oblasti, jer se plašila nacionalizma iz Srbije usmjerenog prema Bosni i Hercegovini (Džaja, 1994, 117). Tom politikom otvaraju se vrata kroz koja su

se širile različite struje moderne zapadnoeuropske misli u Bosni i Hercegovini (Džaja, 1994, 127).

Uz zapošljavanje učitelja iz austrougarskih područja izvan Bosne i Hercegovine počelo se osposobljavati učiteljstvo unutar same zemlje. U šk. god. 1882./1883. osnovan je trogodišnji tečaj osposobljavanja učiteljstva kao *obrazovalište* za pomoćne učitelje. U šk. god. 1886./1887. obrazovalište je pretvoreno u učiteljsku školu (Papić, 1972, 72-73). Ne može se poreći da je ta škola bila središte širenja moderne zapadnoeuropske misli u Bosnu i Hercegovinu, jer su učitelji koji su je završili bili pod utjecajem njezine nastave i postajali važan dio bosanskohercegovačke inteligencije. Osim gramatike bosanskoga jezika, udžbenici u toj školi bili su isti kao u učiteljskoj školi u Hrvatskoj (Papić, 1972, 91). Konkretno, 1884. u obrazovalištu za pomoćne učitelje kao udžbenik pedagogije upotrebljavalo se djelo Stjepana Basaričeka (Papić, 1976, 80).

Opće i osnovno školstvo za austrougarske vladavine istraživali su Vojislav Bogičević, Đorđe Pejanović, Mitar Papić i drugi.¹ No, osim radova Halida Ademovića i Milenka Brkića, nema istraživanja o učiteljskim školama u Bosni i Hercegovini.² Njihov je predmet istraživanja uglavnom organizacija tih škola, a nedostaje istraživanje nastavnih sadržaja. Na važnost učiteljskih škola u tradiciji pedagogije u Bosni i Hercegovini upozorio je Mladen Bevanda (2001, 46 i 57), iako nije konkretno analizirao nastavne sadržaje. Stoga će se u ovom radu istražiti nastava pedagogije i psihologije u tim školama.

Do 1911. državna učiteljska škola postojala je samo u Sarajevu, a naredbom od 21. kolovoza 1911. otvorena je i ženska učiteljska škola u Sarajevu (Papić, 1972, 98). Treća učiteljska škola otvorena je u Mostaru šk. god. 1913./1914.³ U tim je dvjema školama nastavni plan i program bio isti kao u prvoj učiteljskoj školi u Sarajevu. Zbog Prvoga svjetskog rata učiteljska škola u Mostaru je zatvorena, a ona iz Sarajeva premještena je u šk. god. 1914./1915. u Derventu (Pejanović, 1953, 272). U tom je smislu analiza ovoga rada usmjerena na školu u Sarajevu.

2. Pedagogija i psihologija na Učiteljskoj školi u Sarajevu po godišnjim izvještajima

U Učiteljskoj školi u Sarajevu pedagogija je bila obavezni predmet. Do 1900. škola je bila trogodišnja, a zatim je produžena na četiri godine (Papić, 1972, 90). Produženje je uslijedilo zbog loše kvalitete učiteljskih kandidata u trećem razredu, jer su bili preopterećeni nastavom u školi i istodobnom praksom u vježbaonici.⁴ Osim atipičnoga rasporeda za prijelazno razdoblje, nastava pedagogije do 1908. odvijala se po sljedećoj razradi: prve godine jedan sat, druge četiri sata, treće osam sati i

---

1 Pejanović, 1953; Bogičević, 1965; Papić, 1972 i 1976; Islamović, 2008; Šušnjara, 2013; Okey, 2013. Pored njih, širi se povijesno istraživanje ženskoga obrazovanja, npr. Kujović, 2010; Šušnjara, 2014; Giomi, 2015.

2 Ademović, 1989; Brkić, 1989.

3 Anonim. Otvorenje muške preparandije u Mostaru. *Narod*, IV (312) (13. VII. / 23. VII. 1913.), str. 2.

4 ABiH-ZVS. Kutija 268/1900, šifra 56-380/4.

četvrte godine deset sati (Papić, 1972, 90-91). U skladu s naredbom Zemaljske vlade od 1. svibnja 1908., prihvaćeno je revidiranje nastave na prvom sastanku učiteljskoga zbora Učiteljske škole. Prema novom nastavnom planu, pedagogija je bila zastupljena na sljedeći način: dva sata za drugo godište, pet sati za treće i deset sati za četvrto godište.⁵ Svi su učiteljski kandidati morali učiti pedagogiju. Usto su nakon apsolviranja učiteljske škole dvije godine morali raditi kao pomoćni učitelji. Nakon toga su morali polagati ispit zrelosti, a među predmetima za polaganje, pored srpskohrvatskoga i njemačkoga jezika, bila je i pedagogija (Papić, 1972, 91). U tom je smislu ona imala ključnu ulogu u stvaranju nazora učiteljstva, odnosno inteligencije o djetetu, tj. čovjeku.

Prema prvom školskom izvještaju, za pedagogiju su se koristili Basaričekovi udžbenici – *Uzgojoslovje* na prvoj, *Opće obukoslovje* na drugoj te *Posebno obukoslovje* i *Kratka povijest pedagogije* na trećoj godini.⁶ U prvom su razredu bila predviđena tri sata, a podučavali su se: “a) somatologija: tjelesni uzgoj i b) psihologija: uzgoj uma, srca i volje, što je osebnost? temperamenti; uzgoj prema osobnosti i proučavanje osobnosti.”⁷ Posebna se pozornost posvećivala osobnosti. Nakon nastave o općem razvoju tjelesnih i duševnih sposobnosti u obzir se uzima individualna posebnost ili razlika. U pozadini te nužnosti razmišljanja o individualnosti u nastavi bilo je uvođenje darvinizma u pedagogiju.⁸ Za drugo godište bilo je predviđeno sedam sati. Tada su se učile logika i didaktika po Basaričekovoj knjizi uz hospitiranje u osnovnoj školi.⁹ Za treće je godište bilo rezervirano sedam sati. Tada se uz hospitiranje učila specijalna metodika odgajanja i povijest pedagogije.¹⁰ Prema drugom izvještaju, prvi se put pojavljuje knjiga Mite Petrovića. Po njoj se na prvoj godini učila somatologija.¹¹ Izvještaj ne sadrži opis naslova te knjige. Prema sljedećim izvještajima, riječ je o knjizi *Čovečije telo*, no u trećem se izvještaju ne spominje kao udžbenik nego kao pomoćna knjiga.¹² U toj godini nema nikakvih promjena vezanih za pedagogiju osim opisa o somatologiji. Umjesto somatologije spominje se “Nauka o čovječjem tijelu”.¹³ U četvrtom se izvještaju za učenje nastavnoga gradiva iz somatologije uz Petrovićevu spominje i knjiga *Zoologija* Mije Kišpatića.¹⁴ Istodobno je, što se tiče Petrovićeve knjige, iščeznuo dio “pomoćna knjiga”.¹⁵ Kišpatićeva je knjiga ustvari prevedena knjiga Johanna Woldricha. Dakle, dio tadašnjega nazora o čovjeku bilo je znanje prirodoznanstva tj. zoologije. U šestom se izvještaju pojavila jedna promjena. Umjesto tri, pedagogija se prve godine podučava četiri sata. Nadalje, u sklopu nauke o čovječjem tijelu na prvoj

---

5 ABiH-ZVS. Kutija 175/1910, šifra 82-10/2.

6 *Godišnji izvještaj učiteljske i s njom spojene I. narodne osnovne dječjačke škole kao vježbaonice u Sarajevu* (dalje: *Izvještaj*) 1 (šk. god. 1888./1889.), 24.

7 Isto, 17.

8 Jedan od primjera je Dvornikovićevo mišljenje o diferenciranju. (Inaba, 2011, 108-109).

9 Isto, 18.

10 Isto, 20.

11 *Izvještaj* 2 (šk. god. 1889./1890.), 104.

12 *Izvještaj* 3 (šk. god. 1890./1891.), 93.

13 Isto, 85.

14 *Izvještaj* 4 (šk. god. 1891./1892.), 89.

15 Isto, 97.

godini spominje se “psihologija i svrha uzgoja (etika)”.¹⁶ Taj sadržaj pedagogije ostao je nepromijenjen do 12. izvještaja.¹⁷

U nastavnom programu iz 1900. objašnjava se da je pedagogija učenje o cilju nastavnoga djelovanja, sredstvima nužnim za to odgajanje i u skladu s pravilima tjelesnoga i duševnoga razvoja. Prve se godine uči o čovječjem tijelu s posebnim obzirom na fiziologiju živaca. Druge se godine uz logiku uče glavni dijelovi psihologije i njezina primjena u nastavnom djelovanju, treće se uči praktična primjena pedagogije, a na četvrtoj godini pojavljuje se i povijest pedagogije.¹⁸ Konkretnije, prema 13. izvještaju, cilj pedagogije je “poznavanje zakona, po kojima se razvija tjelesni i duševni život ljudski”. Istodobno se od svih pripravnika zahtijevalo usvajanje praktičnih vještina za školsku obuku.¹⁹ U prvom se razredu učila nauka o čovječjem tijelu. Težište se stavljalo na fizički odgoj s obzirom na fiziologiju živaca. Tjedna se satnica smanjuje sa četiri na jedan sat. Na drugoj su se godini učile osnove psihologije i logike, na kojima se zasnivao nastavni rad. Tjedni broj sati nastave smanjuje se sa sedam na četiri. U prvom polugodištu treće godine pripravnici su pored rada u vježbaonici učili svrhu obrazovanja te sredstva i načela odgajanja. Zahtijevalo se vježbanje samoga sebe u “posmatranju individualnosti pojedinih učenika”. U drugom se polugodištu učilo praktično primjenjivanje didaktike na pojedine nastavne predmete. Na trećoj je godini bilo osam sati pedagogije tjedno. U četvrtom razredu (deset sati) predmet se zvao “Školstvo i povijest pedagogije”. Konkretno se u sadržaju programa, pored rada u vježbaonici, spominju pedagozi, među kojima se uz Herbarta i predstavnike njegove škole nalazio i Herbert Spencer.²⁰ Ovdje se uz Petrovićevu pojavila i nova knjiga za nastavu o čovječjem tijelu: Medićeva *Čovječje tijelo*.²¹ U izvještaju se objašnjava da je Medićeva knjiga novija, a da je Petrovićeva ipak korisnija za učenje o higijeni.²² Od 1900./1901. počelo je prijelazno razdoblje u primjeni novoga nastavnog plana.²³

Prema 14. izvještaju, u prvom se razredu pozornost usmjeravala na nastavu o pojedinim organima i pregled živčanoga sustava. Kroz nastavne predmete za drugu godinu stjecalo se znanje o živčanom sustavu, osjetilima i svim pojavama spoznaja, čuvstvovanja i težnje, a na trećoj se godini usvajala “nauka o pravom mišljenju”, tj. intelektualno djelovanje. Usto se obrađivala zorna obuka i povijest pedagogije.²⁴ U tom izvještaju nema *Uzgojoslovja*, a ostale tri Basaričekove knjige još se spominju kao udžbenici pedagogije.²⁵ Prema popisu predviđenih školskih knjiga, sadržaj nastave

---

16 *Izvještaj* 6 (šk. god. 1893./1894.), 8.

17 *Izvještaj* 12 (šk. god. 1899./1900.), 6-10.

18 ABiH-ZVS. Kutija 266/1901, šifra 56-342/3.

19 *Izvještaj* 13 (šk. god. 1900./1901.), 6.

20 Isto, 7-9.

21 Isto, 35. Vjerojatno se radi o pogrešci, jer se poslije spominje Medićev udžbenik *Zoologija*. Mojo Medić poznat je kao autor udžbenika *Zoologija*, ali se nigdje drugdje ne spominje kao autor udžbenika *Čovječje tijelo*.

22 ABiH-ZVS. Kutija 144/1905, šifra 135-131/6.

23 *Izvještaj* 13, 26-31.

24 *Izvještaj* 14 (šk. god. 1901./1902.), 14-19.

25 Isto, 24.

pedagogije i psihologije od tada je bio nepromijenjen. Za šk. god. 1902./1903. spominju se sljedeće knjige nužne za učiteljsku školu: Petrović, *Čovječje tijelo*; Basariček, *Uzgojslovje*; Basariček, *Obukoslovje*; Basariček, *Posebno obukoslovje* i Basariček, *Kratka povijest pedagogije*.²⁶ U toj je šk. god. završio prelazak svih triju godišta sa staroga na novi raspored.

U 16. se izvještaju prvi put pojavljuje četvrto godište (deset sati) u Učiteljskoj školi.²⁷ U 17. se izvještaju sadržaji za prvu godinu predstavljaju na sljedeći način: "Organi za pokretanje: koštani i mišićni sustav. Organi za hranjenje: probavni, krvožilni i dišni sustav. Organi za osjećanje: živčani sustav i osjetila. Prva pomoć u nesrećnim slučajevima. Dioba čovječijega roda." Istodobno se ističe da se osobita pozornost usmjerava na "radnju živaca i osjetila".²⁸ U sadržaju nastave u svim godinama nije bilo nikakvih promjena osim što se broj sati nastave za četvrto godište smanjuje sa deset na devet.²⁹ Prema 20. izvještaju, na četvrtoj godini bilo je devet sati nastave.³⁰ U 21. izvještaju konkretnije se objašnjavaju cilj i sadržaj nastave svakoga godišta. Svrhom pedagogije ističe se osposobljavanje za odgoj na temelju znanja o duševnim pojavama. U stvarnosti, po naredbi vlade koju smo spomenuli, za prvo je godište bio predviđen jedan sat za somatologiju kao dio prirodne nauke. No taj je sadržaj ostao isti.³¹ Na drugoj se godini stjecalo znanje o temeljnim duševnim pojavama, osobito intelektu, čuvstvu i volji u razvoju duševnoga života s obzirom na odgojni i nastavni rad. Za to su bila predviđena dva sata. Na trećoj se godini izučavao sljedeći sadržaj: "Opći pojam i načela uzgoja: opća nauka o nastavi i u svezi s glavnim elementima logike i psihologije." Za te su sadržaje bila predviđena tri sata pored jednoga sata rezerviranog za školsku praksu i jednoga sata za konferenciju.³² Pedagoški predmeti u četvrtoj godini, pored praktičnoga vježbanja u vježbaonici s konferencijom (četiri sata), bili su povijest pedagogije od antičkih Grka i Rimljana do moderne pedagogije (tri sata) i posebna metoda pojedinih predmeta (tri sata).³³ U tom se izvještaju pojavljuje Dvornikovićeve knjige *Temelj psihologije* kao udžbenik za drugo godište.³⁴ Pored nje, koristile su se i Basaričekove knjige, tj. *Opće obukoslovje* za treće te *Posebno obukoslovje* i *Kratka povijest pedagogije* za četvrto godište.³⁵ Zanimljivo je da se ovdje spominje i Medićeva *Zoologija* kao udžbenik za prvo godište.³⁶ Već za šk. god. 1907./1908. pored Petrovićeve knjige kao

---

26 ABiH-ZVS. Kutija 154/1902, šifra 55-39/3.

27 *Izvještaj* 16 (šk. god. 1903./1904.), 14.

28 *Izvještaj* 17 (šk. god. 1904./1905.), 7.

29 Isto, 15.

30 *Izvještaj* 20 (šk. god. 1907./1908.), 16.

31 *Izvještaj* 21 (šk. god. 1908./1909.), 20.

32 Konferencija je mjesto gdje kandidati raspravljaju s profesorima o svojem vježbanju u vježbaonici. U izvještaju piše: "(...) praktične vježbe u vježbaonici pod rukovodstvom učitelja metodike, učitelja vježbaonice i uz priliku stručnih učitelja zavoda. Vježbe se udešavaju tako, da svaki kandidat dobije priliku nastavljati po jednu sedmicu i zasebice na nižem i srednjem stupnju vježbaonice. O toj nastavi zboruje se u redovnim konferencijama svake sedmice."

33 Isto, 13-14.

34 Isto, 41.

35 Isto, 42.

36 Isto, 41.

udžbenika pedagogije za prvo godišće spominje se Medićeve *Zoologija* kao udžbenik prirodopisa.³⁷ Kako smo rekli, somatologija se učila u prvom razredu kao “dio prirodne nauke”, što znači da se o čovjeku nije razmišljalo kao o samostalnom biću u prirodi, nego kao jednom članu u prirodi. Od šk. god. 1908./1909. somatologija je isključena iz pedagoške grupe predmeta. Na popisu nužnih knjiga za šk. god. 1911./1912. nije bilo naslova Petrovićeve knjige.³⁸ S druge strane, Woldflicheva knjiga *Leitfaden der Somatologie und Hygiene des Menschen* pojavljuje se kao knjiga koja se morala kupiti za 1908., iako je teško utvrditi je li uistinu kupljena.³⁹ U 20. izvještaju još uvijek se ne spominje Dvornikovićeve knjige.⁴⁰ Što se tiče korištenih i izostavljenih knjiga, Dvorniković u svojem pismu Trstenjaku iznosi mišljenje da Basaričekova misao ne odgovara suvremenoj psihologiji.⁴¹ Iako je on podučavao predmet “Pedagogija i historija” u Učiteljskoj školi,⁴² Dvornikovićeve knjige *Temelji psihologije* po odluci vlade nije bila prihvaćena kao školski udžbenik nego samo kao priručna knjiga jer su joj, pored manjkavosti u razmišljanju o dječjoj psihologiji, nedostajale fiziološka i eksperimentalna psihologija.⁴³ Po 22. izvještaju, sadržaj i raspored nastave bili su isti kao u šk. god. 1908./1909. Iste su bile i knjige korištene u nastavi.⁴⁴ Po 26. izvještaju, kao udžbenik za treću godinu spominje se Basaričekova *Opća nauka o obuci*, a za četvrtu njegove *Posebna nauka o obuci* i *Kratka povijest pedagogije*. Za drugo godišće spominju se Dvornikovićeve *Temelji psihologije*, ali ne kao udžbenik nego kao priručna knjiga.⁴⁵ Nema konkretnoga izvještaja o sadržaju i rasporedu nastave po svakom godišću. No, sudeći prema udžbenicima, oni su ostali isti. I sve što se zahtijevalo od svih pripravnika učiteljstva bilo je isto bez obzira na spolnu razliku.

Postojala su tri tipa ispita za buduće učiteljstvo. Krajem svake godine održavali su se za sva godišta javni pismeni i usmeni ispiti. Apsolventi Učiteljske škole morali su položiti ispit zrelosti. Naposljetku su za namještenje na položaj pravoga učiteljstva osnovnih škola u Bosni i Hercegovini svi kandidati morali položiti ispit najmanje nakon dvije godine službe u osnovnoj školi.⁴⁶ Prema izvještajima o tim ispitima saznajemo sadržaj ispita svakoga godišta. Oni jasno pokazuju i tadašnju tendenciju u nastavi pedagogije. Prilikom prvoga učiteljskog ispita održanog 7. rujna 1888. odgovaralo se na sljedeća pedagoška pitanja: “a) Što razumijevate pod učevnim oblikom i koliko takvih imade u glavnom; opišete heuristički učevni oblik. b) Koje predmete ubrajate u stvarnu nauku ili realije i zašto?”⁴⁷ Iz drugoga se izvještaja vidi sadržaj pismenoga ispita po godištima. Pitanje za kandidate prvoga godišta bilo je “vazduh i čistoća uopće,

---

37 ABiH-ZVS. Kutija 147/1907, šifra 135-46/3.

38 ABiH-ZVS. Kutija 237/1911, šifra 82-53/2.

39 ABiH-ZVS. Kutija 70/1909, šifra 82-61/2.

40 *Izvještaj* 20, 21-22.

41 HR-HŠM-50. A-1913, Pismo Ljudevita Dvornikovića, pismo od 28. I. 1904.

42 *Izvještaj* 21, 11.

43 ABiH-ZVS. Kutija 175/1910, šifra 82-53.

44 *Izvještaj* 22 (šk. god. 1909./1910.), 6-7 i 34-35.

45 *Izvještaj* 26 (šk. god. 1913./1914.), 9-10.

46 *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906*. Zagreb, 172-173.

47 *Izvještaj* 1, 28.

a napose u školi”, za one drugoga godišta “duševni rad pri analističkoj i sintetičkoj metodi (apstrakcija i kombinacija)”, a za treće godišta “rad mišića i povijest tjelesnog odgoja”.⁴⁸ Prema trećem izvještaju, na učiteljskom se ispitu polagala i metodika nastave povijesti.⁴⁹

Zanimljivo je da je za kandidate na kraju prvoga razreda bilo predviđeno i pitanje: “Kako se razvija značaj i na što treba paziti obrazujući značajnost?”⁵⁰ Oblikovanje karaktera bilo je najvažniji predmet tadašnjega odgajanja, o čemu jasno svjedoči sadržaj tog ispita. Sljedeće su se godine kandidatima prvoga godišta postavljala pitanja o žudnji i njezinu postanku.⁵¹ No pozornost se usmjerava i na praktičnu stranu. Po četvrtom izvještaju, kandidati drugoga godišta odgovarali su na pitanje o stavu učiteljstva prilikom odgovaranja djece.⁵² Somatologija je bila važan predmet jer su se na učiteljskom ispitu 1891. postavljala pitanja o grudnom košu i organima u grudima.⁵³ Uz odgajanje volje, pozornost se usmjeravala i na intelektualni mehanizam za to, tj. na apercipciju. Na ispitu prvoga godišta u šk. god. 1892./1893. od kandidata se zahtijevalo tumačenje procesa apercipcije.⁵⁴ Kandidati trećega godišta na ispitu su odgovarali na somatološko pitanje o koži i njezinu njegovanju kao uvjetu za zdravlje.⁵⁵

U šestom izvještaju čitamo pitanja na ispitu prvoga godišta: “Na kojim etičkim idejama osniva se rad učiteljstva i koje zahtjeve stavljaju etički maksimi na učitelja?”; za drugo godišta: “Koji položaj u naučnoj osnovi zaprema crtanje, glazba i ručni rad, i koje su im svrhe?” I na ispitu trećega godišta od kandidata se zahtijevalo definiranje umnoga odgoja u užem smislu ili definiranje vježbanja u pravopisu.⁵⁶ Kako je spomenuto, u tom se izvještaju prvi put spominje riječ etika kao svrha odgoja. U tom se smislu i po sadržaju ispita prvoga godišta jasno pokazuje smjer tadašnjega odgoja: pozornost se posvećuje i etičkoj strani. Na pismenom ispitu prvoga godišta u šk. god. 1894./1895. pitalo se o reprodukciji predodžaba i njezinu mehanizmu.⁵⁷ Da promjena opisa sadržaja pedagogije za prvo godišta nije bila radikalna svjedoči pitanje na učiteljskom ispitu iz 1894. godine: “Kako ćemo udešavati nastavni rad prema individualnosti djece?”⁵⁸ Ponovno se, kako vidimo u devetom izvještaju, od kandidata prvoga godišta 1897. zahtijevao odgovor na pitanje o značaju: “Kako se razvija značajnost u ljudi. Čime se uzgaja karakter u školskoj obuci?”⁵⁹ Iste se godine pitanje o koncentraciji postavljalo za drugo godišta.⁶⁰

---

48 *Izvještaj 2*, 116-117.

49 *Izvještaj 3*, 97.

50 Isto, 102.

51 *Izvještaj 4*, 106.

52 Isto, 105.

53 Isto, 113.

54 *Izvještaj 5* (šk. god. 1892./1893.), 22.

55 Isto, 23.

56 *Izvještaj 6*, 23-24.

57 *Izvještaj 7* (šk. god. 1894./1895.), 26.

58 Isto, 34.

59 *Izvještaj 9* (šk. god. 1896./1897.), 20.

60 Isto, 21.

Prema desetom izvještaju, na ispitu za prvo godišće kandidate se ispitivalo o čuvstvima, “pojmu i podjeli po prićuti, jaćini i sadržini”. Predmet ispita drugoga godišća bila je konkretno objektivna i subjektivna didaktićka metoda u školskoj nastavi. Osobita se važnost posvećivala pitanju: “Prema ćemu se udešava jedna, prema ćemu druga?” I na ispitu trećega godišća pitalo se o uvjetima pažljivosti na nastavi.⁶¹ Sadržaj ispita za prvo godišće odgovarao je rasporedu jer je predmet prvoga godišća bilo znanje o ćovječjem tijelu. Uz praktićno znanje, od kandidata se zahtijevalo znanje o načinu uspješnoga izvođenja nastave u školi. Bilo je važno i znanje o psihićkom mehanizmu djeteta. Od svih se kandidata zahtijevalo kreiranje nastavnoga rasporeda u skladu sa spoznajama o psihićkom razvoju djeteta, tj. dječjoj pažnji. Po 11. izvještaju, od kandidata se na pismenom ispitu prvoga godišća tražilo znanje o sastavu i radu središnjega živćevlja. Na ispitu drugoga godišća kandidate se pitalo: “U ćem je bitnost i razlika između koncentrićke nastavne osnove i koncentracije školske obuke?”⁶² Prema 12. izvještaju, na pismenom ispitu prvoga godišća zahtijevalo se objašnjenje nagona i njegova razvoja u školi. Na ispitu drugoga godišća od ućenika se tražilo da daju objašnjenje o sudovima po kvaliteti, kvantiteti i modalitetu, a na ispitu trećega godišća zahtijevalo se objašnjenje načela školske obuke.⁶³

Paralelno s razvojem znanja o psihićkom mehanizmu prilikom nastave promijenio se i sadržaj ispita. Napokon, na osnovi tog znanja od svih se kandidata zahtijeva sposobnost konkretnoga i praktićnoga obrazovanja u školi. Po tom izvještaju, dakle prilikom učiteljskoga ispita za 1900., kandidate se pitalo: “U ćemu je harmonijski razvoj tjelesnih i duševnih sposobnosti?”⁶⁴ Iz 13. se izvještaja vidi da se na pismenom ispitu prvoga godišća pita o funkciji pluća i disanju. Na ispitu drugoga godišća zahtijeva se objašnjenje razlike između predmeta osnovne škole i znanosti i umjetnosti od kojih se sastoje ti predmeti. Ovdje se ocjenjivala praktićna sposobnost kandidata koja se ogleda u metodici i nastavnim sredstvima. Na ispitu trećega godišća zahtijevalo se objašnjenje smisla i učinkovitoga nadzora u školi.⁶⁵ Prema 14. izvještaju, od kandidata se na ispitu prvoga godišća zahtijevalo poznavanje procesa probavljanja hrane. Na kraju drugoga razreda kandidate se pitalo: “U ćem će se sastojati rad učiteljev prvih školskih dana gledom na osebnost uzgajnikovu?” Na završnom ispitu trećega godišća od svih se kandidata zahtijevalo da znaju kako će se djeca odgajati da se kod njih malo-pomalo razvije estetsko shvaćanje.⁶⁶ Prema 15. izvještaju, ućenici prve godine odgovarali su na pitanja o mišićnom sustavu i njegovu njegovanju te o postanku zora i predodžbe.⁶⁷ Nadalje, prilikom ispita zrelosti zahtijevalo se znanje o postanku zora i njegovoj važnosti u nastavi.⁶⁸

---

61 *Izvještaj* 10 (šk. god. 1897./1898.), 19-21.

62 *Izvještaj* 11 (šk. god. 1898./1899.), 23-24.

63 *Izvještaj* 12, 21-22.

64 Isto, 34.

65 *Izvještaj* 13, 43-44.

66 *Izvještaj* 14, 34-35.

67 *Izvještaj* 15 (šk. god. 1902./1903.), 24.

68 Isto, 26.

Iz 16. izvještaja možemo vidjeti sadržaj učiteljskoga ispita i ispita zrelosti, ali bez opisa sadržaja ispita pojedinačno za svako godišće. Po tome se prilikom prvoga učiteljskog ispita za 1904. zahtijevalo objašnjenje združivanja spoznaja.⁶⁹ Prema 17. izvještaju, prilikom ispita zrelosti tražilo se objašnjenje koncentracije u nastavi uz obvezu pokazivanja nekoliko konkretnih primjera.⁷⁰ Na prvom učiteljskom ispitu pojavljuje se pitanje o svrsi odgajanja, tj. karakteru, konkretnije doprinosu osnovne škole u oblikovanju karaktera.⁷¹ Na drugom ispitu iste godine ispitivala su se “praktična načela kao temelj uzgoju značajnosti”.⁷² Sljedeće se godine na učiteljskom ispitu ispitivao rad učitelja u vezi s upoznavanjem individualnosti.⁷³ Sadržaj prvoga učiteljskog ispita za 1908. posebno je zanimljiv jer se od kandidata zahtijevao odgovor na sljedeće pitanje: “Navedite iz povijesti pedagogije kratko i pregledno, kako se je nastojalo, da se uvede opći polazak škole i obavezni uzgoj djece.”⁷⁴ Redovito pohađanje škole tada je bio najvažniji problem za učiteljstvo osnovnih škola, pa se i u Učiteljskoj školi tom pitanju posvećivala posebna pozornost.

Po 21. izvještaju, na ispitu zrelosti od kandidata kategorije A zahtijevao se pismeni odgovor na sljedeće pitanje: “Interes i njegova važnost u uzgoju i nastavi pored pedagoškog pokreta za reformu.” Kandidati kategorije B dobili su zadatak: “Doprinos osnovne škole obrazovanju moralnog karaktera.”⁷⁵ Nadalje, prilikom drugoga učiteljskog ispita za 1908. ispitivalo se znanje o umu i njegovu odgoju.⁷⁶ Iz sadržaja ispita zrelosti jasno je da je težište bilo stavljeno na obrazovanje volje, odnosno karaktera preko dobrovoljnoga sudjelovanja djeteta u nastavi, tj. pobuđivanja dječjega interesa. U 22. izvještaju 1909. zabilježeno je da se od kandidata kategorije A na ispitu zrelosti tražilo objašnjenje načela zornosti u nastavi i njegovoj psihičkoj podlozi. Od kandidata kategorije B zahtijevalo se tumačenje načela prirodnosti pri odgoju i nastavi.⁷⁷ Tražilo se i praktično znanje o odgoju koje se oslanja na psihološko razumijevanje čovjeka ili djeteta. Na drugom ispitnom roku 1909. od kandidata na učiteljskom ispitu zahtijevalo se objašnjenje suvremenih načela nastave u crtanju i njihove psihološke podloge.⁷⁸ Shvaćanje čovjeka ili djeteta uvijek se kretalo u okviru psihološkoga mehanizma. Takav se stav pojavljuje i poslije. Prema 26. izvještaju, na ispitu zrelosti za ljetni rok zahtijevalo se objašnjenje induktivne metode u nastavi, a za jesenji je rok pitanje bilo o apercepciji i formalnim stupnjevima.⁷⁹

---

69 *Izvještaj* 16, 48.

70 *Izvještaj* 17, 58.

71 Isto, 82.

72 *Izvještaj* 18 (šk. god. 1905./1906.), 108.

73 Isto, 111.

74 *Izvještaj* 20, 58.

75 *Izvještaj* 21, 49.

76 Isto, 74.

77 *Izvještaj* 22, 42.

78 Isto, 59.

79 *Izvještaj* 26, 25–26. U 25. izvještaju spominje se samo lista kandidata i informacija o ispitima bez opisa sadržaja pojedinih pismenih ispita, pa ne znamo nikakve pojedinosti o tome. *Izvještaj* 25 (šk. god. 1912./1913.), 42 i 59–60.

Tijekom Prvoga svjetskog rata sadržaj ispita ostao je nepromijenjen za nastavne predmete pedagogije i psihologije. Iz zapisnika o ispitu za učiteljsko osposobljavanje od 17. svibnja 1917. saznajemo sadržaj usmenoga ispita pedagogije za učiteljskoga pripravnika. Po njemu su psihološki predmeti za kandidate prve sekcije bili sljedeći: “zor, postanak i znatnost u nastavi”, “pamćenje i djelovanje. koncentracija u nastavi”, “pojmovi: postanak i primjene u šk. radu”, “moralni karakter, mor. volja. interes u nastavi”, “mašta i maštanje”, “čuvstva. koncentracija u nastavi”, “pažnja i interes”, “razum: pojam i vježbanje”, “govor: pojam i organi”, “čuvstva: pojam i vrste”, “buđenje estetskih čuvstava u nastavi”, “pamćenje: pojam i vrste”, “apercepcija. formalni stepeni”, “individualnost u učenika”, “postanak osjeta. apercepcija predočaba i form. stepeni” i “interes u nastavi”. Psihološki predmeti za kandidate druge sekcije bili su sljedeći: “osjeti”, “definicija pažnje”, “koje su prve duševne funkcije?”, “čuvstva u prvom djetinjstvu. niža i viša čuvstva”, “moralna ideja i primjena njihova u čitankama”, “elementi svijesti. vrste čuvstva. sučustvo. simpatija i antipatija”, “obnavljanje spoznaja. koncentracija”, “individualnost u nastavi”, “pažnja i razne njene oznake. apercepcija”, “o memoriranju”, “ukus”, “afekat” i “o mišljenju kod djeteta”.⁸⁰ Svaka stavka pitanja uglavnom je bila drugačija za pojedinoga kandidata. No težište tih pitanja bilo je na znanju o intelektualnom razvoju, tj. pažnji, interesu i apercepciji. Pored njih su pojedini kandidati ispitivani o somatologiji: “tjelesni organi tjelesnog života”, “oko”, “organi za govor”, “koštani sustav tijela”, “kolebanje krvi. organi za osjećanje”, “vrste i rad živaca”, “osjetila i organi, napose o sluhu”, “živci i funkcija” i “kratkovidnost”.⁸¹

Od početka djelovanja učiteljskih škola u Bosni i Hercegovini do kraja Prvoga svjetskog rata Basaričekova *Pedagogija* dosljedno je zauzimala središnje mjesto, iako se kao priručnik koristila i Dvornikovićeva psihološka knjiga. Što se tiče sadržaja nastave pedagogije, posebna se pozornost posvećivala oblikovanju volje, osobito karaktera, te intelektualnom razvoju, tj. apercepciji kao temelju za oblikovanje karaktera. O tome jasno svjedoče sadržaji pojedinih ispita.

3. Pedagogija i psihologija na Učiteljskoj školi u Sarajevu po izvještajima o završenoj nastavi

U učiteljskim su školama svi nastavnici na kraju svakoga polugodišta morali predati izvještaj o završenoj nastavi. Prije svega, učenje psihologije i pedagogije počinjalo je od somatologije. Od 17. prosinca 1904. do 31. veljače 1905. u okviru somatologije učilo se o srcu i krvnom sustavu.⁸² Od 1. rujna do 15. listopada 1905. učenici prvoga godišta učili su o kostima.⁸³ Nadalje, od 1. prosinca 1905. do 1. veljače 1906. predmetni sadržaj somatologije za prvo godište bili su probavni i krvni sustav.⁸⁴ Zatim se od 1.

---

80 ABiH-ZVS. Kutija 149/1917, šifra 82-78/10.

81 Isto.

82 ABiH-ZVS. Kutija 144/1905, šifra 135-131.

83 ABiH-ZVS. Kutija 144/1905, šifra 135-131/6.

84 ABiH-ZVS. Kutija 173/1906, šifra 135-134/2.

veljače do 1. ožujka 1906. učio sustav disanja.⁸⁵ U posljednjem razdoblju, od 1. svibnja do 18. lipnja 1906., učilo se o osjetilima: miris i opip, pored ponavljanja dotadašnjega gradiva.⁸⁶ Čovječje se tijelo dakle svestrano izučavalo, a posebno se težište stavljalo na učenje o živčevlju, iako je somatologija bila dio pedagogije ili psihologije. S druge strane, somatologiju je predavao Aleksa Stjepanović, stručnjak za prirodopis. U tom je smislu somatologija bila dio prirodnih znanosti.

Od 15. listopada do 30. studenoga 1906. u okviru somatologije u prvom se razredu učilo o kosturu, mišićnom sustavu i zubima.⁸⁷ Od 1. prosinca 1906. do 31. siječnja 1907. učilo se o hranjenju, njezi probavila, zuba i krvnom sustavu.⁸⁸ Nastava o živčanom sustavu, vrsti i njezi živaca, uz krvni sustav i disanje, odvija se od 1. veljače do 31. ožujka 1907. godine.⁸⁹ Da se nastavi o živčevlju nije posvećivala posebna pozornost sigurno znamo iz izvještaja o nastavnom gradivu somatologije za sljedeće razdoblje (od 1. travnja do kraja šk. god. 1906./1907.) jer se ondje spominju osjetila (oko, vid, uho, sluh, nos, miris...)⁹⁰

Uvodni dio nastave iz somatologije za prvo godišće šk. god. 1908./1909. počinje lekcijom o kosturu, mišićnom sustavu i probavi.⁹¹ Od 1. studenoga do 30. prosinca 1908., uz lekcije o bubrezima, učilo se o probavi, hrani, krvnom sustavu i disanju.⁹² Cijeli sljedeći mjesec (siječanj) koristio se za ponavljanje do tada obrađenog gradiva.⁹³ Od 1. veljače do 24. ožujka 1909. uči se uglavnom o živčanom sustavu i organima osjeta (oko, uho).⁹⁴ O ostalim organima osjeta (nos, jezik i koža), pored učenja o ljudskim rasama, učilo se od 1. travnja do 14. svibnja 1909. godine.⁹⁵ Što se tiče somatologije za šk. god. 1909./1910., poznat je samo izvještaj od 1. prosinca 1909. do 26. siječnja 1910., po kojem su se učile sljedeće stavke: “srce, krv, žile, krvotoci, njega organa za optok krvi, bubrezi i organi za disanje”, pored preglednoga ponavljanja.⁹⁶ Od 1. rujna do 18. listopada 1910. učilo se o ustrojstvu čovječjega tijela, tj. kosturu.⁹⁷ Predmet somatologije za prvo godišće od 18. listopada do 1. prosinca 1910. bio je “mišićni i živčani sustav”.⁹⁸ U usporedbi s predmetima u istom roku prethodnih školskih godina, ovdje se znatno prije izučavao živčani sustav. Od 1. prosinca 1910. do 26. siječnja 1911. spominje se samo “oko” kao sadržaj somatologije.⁹⁹ Na takvu promjenu redosljeda nastavnoga gradiva utjecao je novi učitelj, Hasim Hodžić. Od 26. siječnja do 25. ožujka

---

85 ABiH-ZVS. Kutija 173/1906, šifra 135-134/3.

86 ABiH-ZVS. Kutija 173/1906, šifra 135-134.

87 ABiH-ZVS. Kutija 127/1907, šifra 135-65.

88 Isto.

89 ABiH-ZVS. Kutija 127/1907, šifra 135-65/3.

90 ABiH-ZVS. Kutija 127/1907, šifra 135-65/5.

91 ABiH-ZVS. Kutija 119/1908, šifra 82-81.

92 ABiH-ZVS. Kutija 71/1909, šifra 82-100.

93 ABiH-ZVS. Kutija 71/1909, šifra 82-100/3.

94 ABiH-ZVS. Kutija 71/1909, šifra 82-100/4.

95 ABiH-ZVS. Kutija 71/1909, šifra 82-100/5.

96 ABiH-ZVS. Kutija 175/1910, šifra 82-100/9.

97 ABiH-ZVS. Kutija 175/1910, šifra 82-100/6.

98 Isto.

99 ABiH-ZVS. Kutija 237/1911, šifra 82-100.

1911. učilo se o ostalim organima osjeta (uho, nos, jezik i koža) i disanju.¹⁰⁰ Nova šk. god. 1911./1912. iz predmeta somatologija počela je lekcijama o kosturu, mišićnom i živčanom sustavu.¹⁰¹ Od 16. listopada do 29. studenoga 1911. spominju se sljedeće stavke: osjetni organi (oko, uho, nos, jezik i koža), dišni, krvni, limfni i probavni sustav, organi za izlučivanje (bubrezi i koža) i ljudske rase.¹⁰² Svi važni sustavi čovječjega tijela učili su se u kratkom razdoblju te školske godine. Nastave somatologije nije bilo do 27. siječnja 1912. godine. Učenici su u tom razdoblju u prvom razredu iz prirodopisa učili o zvrjadi te o majmunima i polumajmunima.¹⁰³ Isto vrijedi za razdoblje od 1. veljače do 16. ožujka 1912. godine.¹⁰⁴ No to ne znači da je somatologija iščeznula kao predmet, jer se u izvještaju “od 22. siječnja odnosno od 3. veljače do 14. ožujka 1913. godine” u okviru somatologije spominju srce i krvni sustav.¹⁰⁵

Tijekom Prvoga svjetskog rata sadržaj nastave pedagogije i psihologije bio je isti. U izvještaju o pedagogiji za prvo godišće od početka šk. god. do 1. veljače 1915. spominje se stavka “čovječje tijelo i njegova konstitucija”.¹⁰⁶ Od 1. prosinca 1915. do 24. siječnja 1916. gradivo iz somatologije odnosilo se na kostur te na koštani i mišićni sustav s obzirom na njihovu njegu.¹⁰⁷ Od 16. ožujka do 13. svibnja 1916. učilo se o živčanom sustavu, radu i njezi živaca, osjetilima, osobito vidu i sluhu s obzirom na higijenu.¹⁰⁸

Iz izvještaja je vidljivo da nastava pedagogije i psihologije počinje od drugoga godišta i da se od 1. rujna do 15. listopada 1905. iz psihologije uglavnom učio intelektualni razvoj s obzirom na živčevlje, konkretno osjet, zamjedba, zor i predodžba.¹⁰⁹ Smatralo se da je početak svih psihičkih djelovanja u predodžbi koja se formira na osnovi osjeta, odnosno percepcije. Nastavno gradivo iz pedagogije za treće godišće u istom razdoblju osim “svrhe uzgoja” predviđa i “čudoredne ideje”.¹¹⁰ Težište ili glavni cilj pedagogije bilo je dakle oblikovanje karaktera. Prema izvještaju o nastavnom gradivu psihologije za drugo godišće od 1. prosinca 1905. do 3. veljače 1906., težište je bilo na učenju o mehanizmu formiranja pojmova preko pozornosti, interesa i apercepcije.¹¹¹ Nadalje, od 3. do 28. veljače 1906. u drugom se razredu iz pedagogije učilo o razvoju od formiranja pojmova do stvaranja sudova i zaključivanja.¹¹² Od ožujka do svibnja učilo se o čuvstvu. No to nije uvijek značilo zanemarivanje važnosti volje, o kojoj se prije razmišljalo s posebnim obzirom na intelektualni razvoj. Od 1. svibnja do

---

100 ABiH-ZVS. Kutija 237/1911, šifra 82-100/3.

101 ABiH-ZVS. Kutija 237/1911, šifra 82-100/13.

102 ABiH-ZVS. Kutija 261/1912, šifra 82-100.

103 Isto.

104 ABiH-ZVS. Kutija 261/1912, šifra 82-100/4.

105 ABiH-ZVS. Kutija 214/1913, šifra 82-100/4.

106 ABiH-ZVS. Kutija 190/1915, šifra 82-78/5.

107 ABiH-ZVS. Kutija 170/1916, šifra 82-78/3.

108 ABiH-ZVS. Kutija 170/1916, šifra 82-78/7.

109 ABiH-ZVS. Kutija 144/1905, šifra 135-131/6.

110 Isto.

111 ABiH-ZVS. Kutija 173/1906, šifra 135-134/2.

112 ABiH-ZVS. Kutija 173/1906, šifra 135-134/3.

15. lipnja 1906. učenici drugoga godišta pored afekta i religioznoga čuvstva učili su razvoju od težnje do karaktera i slobodne volje.¹¹³

Iz predmeta pedagogija za drugo godišće od 15. listopada do 30. studenoga 1906. učilo se o razvoju od predočavanja preko zamjedbe, zora i predodžbe do združivanja predodžbi.¹¹⁴ Od 1. prosinca 1906. do 1. veljače 1907. spominju se združivanje predodžbi, pamćenje, mašta, pažnja i apercepcija.¹¹⁵ Od 1. veljače do 31. ožujka 1907. učio se zadnji stupanj intelektualnoga razvoja (pojam, sud, zaključak, ideja i ideal) i uvodni dio o čuvstvu (niža čuvstva, odnos čuvstva prema predodžbi i viša čuvstva).¹¹⁶ Od 1. travnja do kraja šk. god. 1906./1907. učile su se različite vrste viših čuvstava (samočuvstvo, sučuvstvo, intelektualno, estetsko i religiozno čuvstvo) i pojava volje, odluka i čin.¹¹⁷ Iz izvještaja o nastavi pedagogije i psihologije za šk. god. 1906./1907. saznajemo da je mali dio nastave, u usporedbi s nastavom o intelektualnom razvoju, bio posvećen volji, isto kao i šk. god. 1905./1906.

Prema izvještaju o nastavnom gradivu pedagogije za drugo godišće od 1. rujna do 31. listopada 1908., znamo da se, pored nastave o odnosu između duše i tijela, kao uvod učilo o živcima i njihovu funkcioniranju. Istodobno se kao predmet nastave pedagogije spominju osjetila, osjeti i zamjedbe.¹¹⁸ Nastava pedagogije počinje dakle lekcijom o fiziološkoj osnovi psiholoških pojava. Od 1. studenoga do 31. prosinca 1908. pored pamćenja i pažnje učilo se o intelektualnom razvoju (zamjećivanje, predodžbe i asocijacija predodžbi).¹¹⁹ Predmet pedagogije drugoga godišta za jedan mjesec (siječanj 1909.) bio je samo apercepcija predodžbi i postanak pojmova.¹²⁰ Za nastavu pedagogije drugoga godišta bila su predviđena dva sata tjedno. Opis o apercepciji i postanku pojma zauzima najviše deset stranica Basaričekove *Pedagogije*.¹²¹ Iz svega rečenog jasno se primjećuje da se intelektualni razvoj učio detaljnije. Od 1. veljače do 24. ožujka 1909. pored učenja o pojavi čuvstva učio se i zadnji dio intelektualnoga razvoja (postanak pojmova, sudovi, zaključci, mišljenje, umovanje i govor).¹²² Od 1. travnja do 15. svibnja 1909. uči se o općem pojmu čuvstva, samočuvstvu i sučuvstvu.¹²³

Nastava pedagogije u drugom razredu nove šk. god. 1909./1910. (od 1. rujna do 1. prosinca 1909.) počela je od živaca i njihova funkcioniranja, svijesti, osjetila, osjeta, zamjedbi, zorova i predodžbi.¹²⁴ Predmeti izučavanja pedagogije za drugo godišće od 1. prosinca 1909. do 26. siječnja 1910. bili su predodžbe, njihovo gibanje i združivanje, pamćenje i mašta.¹²⁵ Od 26. siječnja do 15. ožujka 1910. učio se razvoj umne

---

113 ABiH-ZVS. Kutija 173/1906, šifra 135-134.

114 ABiH-ZVS. Kutija 127/1907, šifra 135-65.

115 Isto.

116 ABiH-ZVS. Kutija 127/1907, šifra 135-65/3.

117 ABiH-ZVS. Kutija 127/1907, šifra 135-65/5.

118 ABiH-ZVS. Kutija 119/1908, šifra 82-81.

119 ABiH-ZVS. Kutija 71/1909, šifra 82-100.

120 ABiH-ZVS. Kutija 71/1909, šifra 82-100/3.

121 Basariček, 1880, 71-81.

122 ABiH-ZVS. Kutija 71/1909, šifra 82-100/4.

123 ABiH-ZVS. Kutija 71/1909, šifra 82-100/5.

124 ABiH-ZVS. Kutija 71/1909, šifra 82-100/10.

125 ABiH-ZVS. Kutija 175/1910, šifra 82-100/9.

djelatnosti, pažnja, interes, apercipcija i pojam.¹²⁶ Od 15. ožujka do 9. svibnja 1910. učilo se mišljenje, umovanje ili stvaranje ideje, individualnost i čuvstvo.¹²⁷ Nastavni predmeti pedagogije za drugo godišće do 15. listopada 1910. bili su psihološka propedeutika i živčani sustav.¹²⁸ Nadalje, od 1. prosinca 1910. do siječnja 1911. učile su se sljedeće stavke: “zamjedbe, zorovi, predodžbe, kretanje predodžbi, asocijacije predodžbi, obnova predodžbi, pamćenje i mašta.”¹²⁹ Od 25. siječnja do 15. ožujka 1911. pored pažnje i apercipcije učilo se o postanku pojmova.¹³⁰ Od 1. rujna do 15. listopada 1911., tj. u prvom roku nove šk. god. 1911./1912., nastava pedagogije za drugo godišće počela je od istih sadržaja: “pojam psihologije, zadaća i metoda psihologije, živci i njihova radnja, odnošaj između duše i tijela.”¹³¹ Od 15. listopada do 30. studenoga 1911. učili su se svijest i podjela duševne radnje, osjetila i osjeti i prvi intelektualni razvoj (zamjećivanje, zor i predočavanje).¹³² Od tada do 26. siječnja 1912. težište učenja stavljalo se na predodžbu, tj. postanak zora, predodžbe, kretanje predodžbi i obnovu predodžbi.¹³³ Sljedeće razdoblje (od 1. veljače do 15. ožujka 1912.) koristilo se za nastavu o pamćenju i maštanju.¹³⁴ Od 16. ožujka do 3. svibnja 1912. pripravnici su učili sljedeće stavke: pažnja, zanimanje, apercipcija, pojam, sud i zaključak, govor.¹³⁵ Nova šk. god. 1912./1913. počela je isto kao prethodna općim objašnjavanjem o psihologiji, živcima, svijesti i podjeli duševnih pojava.¹³⁶ Od 21. siječnja do 14. ožujka 1913. predmeti pedagogije za drugo godišće bili su “predočivanje, osjet, zamjedba, zor, predodžbe, kretanje predodžbi, združivanje predodžbi, obnova predodžbi, mašta.”¹³⁷

Od šk. god. 1913./1914. Lj. Dvorniković počeo je predavati na ženskoj preparandiji. Zbog toga je Mirko Jurkić postao nastavnik pedagogije na muškoj preparandiji. U izvještaju o obrađenom gradivu pedagogije za drugo godišće od početka šk. god. do 1. veljače 1915. spominju se sljedeće stavke: “Razvitak i uzgoj, moć uzgoja. Prirodni darovi, tijelo i duša. Psihologija temelj za pedagogiju. Pojam i zadaća psihologije. Pomoćne nauke. Metode psihologije, vrste. Duševni i tjelesni život. Fiziološki temelj: živci. Svijest, oblici duševnog života. Um: osjeti i osjetila.”¹³⁸ Istodobno te stavke znače nepromijenjeni sadržaj pedagoške i psihološke nastave u Učiteljskoj školi. Od 1. prosinca 1915. do 24. siječnja 1916. učenici druge godine u Derventi učili su pod nastavnikom M. Jurkićem anatomiju živaca, “neke neuro- i psihopatoličke pojave uz nauku o radu živaca i lokalizaciji”, razvoj živaca, svijest, razvrstavanje psihičkih

---

126 ABiH-ZVS. Kutija 175/1910, šifra 82-100/4.

127 ABiH-ZVS. Kutija 175/1910, šifra 82-100/2.

128 ABiH-ZVS. Kutija 175/1910, šifra 82-100/6.

129 ABiH-ZVS. Kutija 237/1911, šifra 82-100.

130 ABiH-ZVS. Kutija 237/1911, šifra 82-100/3.

131 ABiH-ZVS. Kutija 237/1911, šifra 82-100/13.

132 ABiH-ZVS. Kutija 261/1912, šifra 82-100.

133 Isto.

134 ABiH-ZVS. Kutija 261/1912, šifra 82-100/4.

135 ABiH-ZVS. Kutija 261/1912, šifra 82-100/5.

136 ABiH-ZVS. Kutija 261/1912, šifra 82-100/13.

137 ABiH-ZVS. Kutija 214/1913, šifra 82-100/4.

138 ABiH-ZVS. Kutija 190/1915, šifra 82-78/5.

pojava i osjete.¹³⁹ Od 17. ožujka do 13. svibnja 1916. učilo se o mašti, pažnji, predodžbenim skupovima i nizovima, apercpciji, pojmovima, mišljenju i govoru s obzirom na dječju karakteristiku.¹⁴⁰

4. Zaključak

Učiteljska škola u Sarajevu bila je jedno od najvažnijih mjesta obrazovanja budućega učiteljstva, tj. jezgre inteligencije tijekom austrougarske vladavine. Pedagogija i psihologija bile su obavezni dio nastavnoga plana i programa. Općenito se nastava pedagogije do 1908. odvijala po sljedećem rasporedu: jedan sat na prvoj godini, četiri sata na drugoj, osam sati na trećoj i deset sati na četvrtoj godini. Naredbom Zemaljske vlade od 1. svibnja 1908., na prvom sastanku učiteljskoga zbora Učiteljske škole prihvaćena je revizija nastave, po kojoj se novi raspored pedagogije formira u obliku: dva sata za drugo, pet sati za treće i deset sati za četvrto godište. Nadalje, pedagogija je bila predmet ispita zrelosti pored srpskohrvatskoga i njemačkoga jezika. Iz toga je očito da je pedagogija određivala nazor inteligencije o čovjeku odnosno svijetu, iako ne svestrano.

Od otvaranja te škole do završetka austrougarske vladavine nastavno je težište bilo na intelektualnom obrazovanju s obzirom na krajnji cilj, tj. oblikovanje karaktera. U šestom godišnjem školskom izvještaju (šk. god. 1893./1894.) prvi se put javlja “etika” u kontekstu određenja svrhe odgoja. No ne možemo svestrano istraživati nastavne sadržaje pedagogije jer u Arhivu Bosne i Hercegovine nema, nažalost, svih izvještaja o završenoj nastavi. Iz naše je analize ipak vidljivo da je nastava o intelektualnom razvoju zauzimala važno mjesto. U drugom se razredu, naprimjer, o intelektualnom razvoju podučavalo tijekom pet mjeseci – od 1. studenoga 1908. do 25. ožujka 1909. godine. S druge strane, to ne znači zanemarivanje tjelesnoga razvoja, jer je somatologija bila važan dio nastave. Njezina nastava usmjeravana je u prvom redu na osjetila u skladu s uvažavanjem zorne obuke. Istodobno je ona otprije bila dio prirodopisa, što dokazuje činjenica da se knjiga Mije Kišpatića *Zoologija* pojavila kao njezin udžbenik već u četvrtom izvještaju te škole (šk. god. 1891./1892.). Što se tiče pedagogije i psihologije, koristili su se udžbenici Stjepana Basaričeka, no bilo je i privremenih promjena. Primjerice, njegovo *Uzgojoslovje* ne spominje se u 14. izvještaju škole (šk. god. 1901./1902.). S druge strane, knjiga Ljudevita Dvornikovića *Temelji psihologije* pojavila se šk. god. 1908./1909. i nije bila usvojena kao udžbenik nego kao priručna knjiga. Prema godišnjim izvještajima i izvještajima o obrađenom nastavnom gradivu zaključujemo da su predavanja iz pedagogije i psihologije u Učiteljskoj školi bila više usmjerena na umni razvoj po asocijaciji i apercpciji, a prema ispitima je oblikovanje volje, odnosno karaktera bilo glavni cilj školske nastave. Mehanizam razumijevanja svijeta, tj. intelektualni sustav smatrao se temeljem čovječjega razvoja.

---

139 ABiH-ZVS. Kutija 170/1916, šifra 82-78/3.

140 ABiH-ZVS. Kutija 170/1916, šifra 82-78/7.

IZVORI

1. Arhiv Bosne i Hercegovine. Fond: Zemaljska vlada (ABiH-ZVS).
2. Arhiv Hrvatskog školskog muzeja. Fond: Davorin Trstenjak (HR-HŠM-50).
3. Basariček, S. (1880). *Pedagogija. I. dio: Uzgojoslovje*. Zagreb: Hrvatski pedagoški-književni sbor.
4. *Godišnji izvještaj učiteljske škole i s njom spojene I. narodne osnovne dječjačke škole kao vježbaonice u Sarajevu (1889-1914)*.
5. *Narod* (1913). Sarajevo.

LITERATURA

1. Ademović, H. (1989). Počeci obrazovanja učitelja u BiH. U: *Zbornik radova sa simpozijuma 100 godina učiteljstva u BiH*. Sarajevo: Veselin Masleša, str. 25-33.
2. Bevanda, M. (2001). *Pedagoška misao u Bosni i Hercegovini o 1918. do 1941*. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
3. Bogičević, V. (1965). *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini u doba turske i austrougarske uprave (1463. – 1918.)*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
4. Brkić, M. (1989). Obrazovalište za pomoćne učitelje. Preteča učiteljske škole. U: *Zbornik radova sa simpozijuma 100 godina učiteljstva u BiH*. Sarajevo: Veselin Masleša, str. 42-45.
5. Džaja, S. M. (1994). *Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche (1878-1918). Die Intelligentsia zwischen Tradition und Ideologie*. München: R. Oldenbourg Verlag.
6. Giomi, F. (2015). Forging Habsburg Muslim girls: gender, education and empire in Bosnia and Herzegovina (1878-1918). *History of education*, 44 (3), str. 274-292.
7. Inaba, M. (2011). The Human Concept in fin-de-siecle Bosnia and Herzegovina. *Prilozi* (Sarajevo: Institut za istoriju), 40, str. 97-133.
8. Islamović, E. (2008). *Školstvo i obrazovanje na području Okruga Bihać za vrijeme austrougarske uprave*. Bihać: BKZ Preporod.
9. *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906*. Zagreb.
10. Kujović, M. (2010). Muslimanska osnovna i viša djevojačka škola. *Novi Muallim*, XI (41), str. 72-79.
11. Okey, R. (2013). The Primary School Movement in the South Slav Lands of the Habsburg Monarchy in the Era of Dualism, Ideal and Reality. *Godišnjak ANUBiH*, 42, str. 147-164.
12. Papić, M. (1972). *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918)*. Sarajevo: Veselin Masleša.
13. Papić, M. (1976). *Tragom kulturnog nasljeđa*. Sarajevo: Svjetlost.
14. Pejanović, Đ. (1953). *Srednje i stručne škole u Bosni i Hercegovini od početka do 1941. godine*. Sarajevo: Svjetlost.
15. Šušnjara, S. (2013). Učiteljstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Austro-Ugarske. *Anali za povijest odgoja*, 12, str. 55-74.
16. Šušnjara, S. (2014). Školovanje ženske djece u Bosni i Hercegovini u doba Austro-Ugarske (1878. – 1918.). *Napredak*, 154 (4), str. 453-466.

Mitsutoshi Inaba, Sarajevo

**PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY AT THE TEACHER
TRAINING SCHOOL IN SARAJEVO (1886-1918)
DURING THE AUSTRO-HUNGARIAN RULE**

Summary

This paper aims to investigate how pedagogy or psychology was taught at the Teacher Training School in Sarajevo under Austro-Hungarian rule. The primary subject of analysis is school reports and reports of completed curricula recording teaching matters and contents of final annual examinations and graduation examinations for the pedagogic/psychological group of subjects. Since it was established in 1886, the school was a center for spreading pedagogic and psychological ideas in Bosnia and Herzegovina by educating teachers. Its discourse was the factor that shaped the future educated classes, i.e. the teachers. Up to 1918, the main pedagogic textbook was “Pedagogy” by Stjepan Basariček. Classes were mostly focused on intellectual development, i.e. association and apperception, with an emphasis on character building.

Key words: Teacher Training School in Sarajevo
Basariček, Stjepan
somatology, pedagogy, psychology, history of schooling,
1886-1918